

GALLÓ BÉLA

Túléljük-e a globalizációt?

Mindnyájan versenyzők vagyunk, és a pálya immár az egész világ – parafrazeálhatjuk Shakespeare szavait, ha a globalizációról kezdünk gondolkodni. Az internet például valóságos forradalmat hozott, ám erősen kétséges, hogy érvényesülnek-e eközben a klasszikus forradalmi jelszavak: a szabadság, egyenlőség, testvériség tartalmai. De a legfőbb kérdés az, hogy mit kell túlélnünk valójában.

A kérdés első pillantásra talán túldramatizáltnak tűnik, másfelől viszont roppant közhelyesnek. Különösen a magyar olvasó érezheti úgy, hogy ismét azzal a kifejezéssel riogatják, amit a közélet szereplői unos-untalan átpolitizálnak, anélkül, hogy a fogalom tartalmát világosan meg tudnák magyarázni. S mint mindig, az olvasónak most is igaza van. Kevés olyan társadalomtudományi szakszó létezik, amelynek homályossága ennyire a politikai és a köznapi alkalmazók kezére játszana, másképp fogalmazva: amelyik ennyire szivárványos értelmű lenne. Hamarjában csupán a „modernizáció” kifejezés ötlük eszembe, hiszen ezt a korábbi *gyűjtőfogalmat* is úgy használtuk, hogy ki-ki a saját „rögeszméje” szerinti tartalmakat tulajdonított neki. Pedig egy-egy efféle terminust mindig *leíró* módon érdemes elemezni, mielőtt *értékeljük*. (Történetesen – mint ahogyan általában a globalizációt szokás – áldásként vagy átokként emlegetjük.) Ennek híján túlságosan elmosódik, hogy pontosan miről is beszélünk, és ez hiba – már amennyiben nem éppen ez a cél... De mert jelen esetben nem ezt tűztük ki célul, a címben feltett kérdésre csupán úgy ildomos válaszolni, ha előbb megpróbáljuk leírni, mit értünk globalizáción (vagyis mi az, amit túl kellene élnünk), mégpedig a lehető legkézenfekvőbb megoldásokra törekedve.

A gyűjtőfogalmak használata mindig azzal a veszéllyel jár, hogy némi általánosító képesség birtokában érvényüket szinte korlátlanul kiterjeszthetjük. A hívő ember tudományon kívüli pozíciójából például azt is mondhatjuk, hogy az első globalizátor isten volt, mert az emberi világot ő eleve globálisnak alkotta meg, s nem tehet róla, hogy ezt mi, földi halandók csak mostanában kezdjük felfedezni.

Tudományosabb szempontból vannak, akik úgy vélik: a globalizá-

ció nem egyéb, mint maga az emberiség históriája, s kezdettől fogva kimutatható az araszolás, majd a fokozódó felgyorsulás a glóbusz „egyetlen faluvá” zsugorodása felé. E históriai ívnek pedig – az ember megismerő vágya mellett – a gazdaság terjeszkedő hajlama volt a motorja, s a folyamatnak vannak jól kimutatható fordulópontjai. Ilyen mindenekelőtt a 15–16. században a nagy földrajzi felfedezések ténye, mert ezek révén a világ mintegy értesült, azaz tudomást szerzett önmagáról. Ilyen a gyarmatosítás, eufemisztikusabban szólva a civilizációk első igazi találkozási pontja, amely, ha erőszakosan és felettébb egyoldalúan is, de megkezdte a részleges, elszigetelt emberi világok összekapcsolását. Eme folyamatban a szó szoros értelmében robbanásszerű változást hozott a 19. századi ipari forradalom, nem utolsósorban azaz, hogy – egyebek közt – az érintkezések fizikai lehetőségeinek minden addiginál gyorsabb eszközeit is megteremtette (gőzhajó, gőzmozdony, távíró stb.). Ettől kezdve aztán a technikai fejlődés száguldó ütemben számolta fel az érintkezések, a kommunikáció fizikai korlátait, miközben a fegyverek arzenálját is folyvást „tökéletesítette”. A 20. század világháborúi már az erőszakos kimenetelű konfliktusok globális nagyságrendjének bizonyítékát jelentik, bár természetesen ekkor még nem áll, hogy a világ valóban egyetlen csatatérre változtatható. Ennek gyakorlati lehetősége csak a nukleáris fegyverek megjelenésével következik be, ami nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy az emberiség, ha „kedve szottyán”, immár tényleg boszorkányos gyorsasággal képes önmagát végleg kipusztítani. S persze ezekkel a fejleményekkel párhuzamosan a gazdasági érintkezések – a maguk terjeszkedő logikája szerint – egyre sűrűbb szövésű hálavá álltak össze, és az sem kétséges, hogy ezeken a komplex érintkezési viszonyokon keresztül lehetővé vált egymás kulturális megismerése is.

Mindez igaz. Mégis, azt gondolom, a mi ezredfordulónk – jóllehet a fent vázolt történelmi sodrásba illeszkedik bele – olyan jegyeket hordoz, amelyek specifikusan is értelmezhetővé teszik a globalizációt. Korunkat ugyanis minden előző történelmi korszakhoz képest legalább öt szembetűnő ismérv jellemzi, s noha ezek mindegyike korábbi folyamatokból nőtt ki, ezek a globalizációs szimptómák valami újat, vagy legalábbis kumulatív rizikófaktorokat jelentenek. Leszögezve, hogy ezek az ismérvek valójában persze egymást átszöve léteznek és csupán analitikusan választhatók el egymástól, vegyük szemügyre őket.

A globalizáció civilizációtörténelmi ismérve

Ha az ezredfordulót tágabb, civilizációs léptékű perspektívából vizsgáljuk, ebben az értelemben a globalizáció lényege az *információs társadalomhoz vezető kommunikációs forradalom*. A szóban forgó revolúció egyrészt technikai, másrészt tartalmi jellegű. A technika felől tekintve annak a fejlődésnek része, amely során – a jelzőtűztől kezdve a postagalambon át a digitális eszközökig terjedően – leküzdöttük a kom-

munikáció tér-idő korlátait. A digitális technika megjelenése ily módon maga is forradalmi változás, s még inkább annak minősíthető tartalmi következménye. Az internet tudniillik ténylegesen egyidejűsíti a kommunikáló feleket, és a világtörténelemben először teszi lehetővé az azonnali interaktivitást, annak minden tevékenységi szférára kiterjedő, előnyös következményével együtt. Megjelenése valóban civilizációtörténeti pillanat, valóban forradalom.

De van-e ennek a lenyűgöző globalizációs változásnak egyáltalán rizikója, s ha igen, mi az?

Nyilvánvaló: a globalizációnak ezt az oldalát önmagában ostobaság kritizálni, mint ahogyan annak idején a kerék ellen sem lett volna okos dolog lázadozni. De ugyanilyen nyilvánvaló az is, hogy társadalmi vonzatainak problémái enyhén szólva nem elhanyagolhatóak.

Itt van mindjárt a hálózat – mint különösen érzékeny interaktív rendszer – sebezhetősége. Közismert, hogy az úgynevezett hackerek, a hálózati betörők a dolgok jelenlegi állása szerint olykor még a legtitkosabb kódok által védett net-helyekre is képesek behatolni. Ezzel állami és egyéb hivatalos adatbázisok, katonai, rendőri logisztikai rendszerek törhetők fel magánzók, politikai céloktól vezetett elszánt csoportok és idegen államok által, ami korántsem növeli sem a nemzetek, sem a világ biztonságát. A fenyegetettség azonban fordítva is realitás, mert az internet révén az egyének sem csupán szabadabbá, hanem egyszersmind gyakorlatilag ellenőrizhetőbbé, manipulálhatóbbá válhatnak, ha csak nem védik őket megfelelő biztosítékok az illetéktelen állami kíváncsiságtól, hatósági beavatkozási szándéktól.

A felhasználó oldaláról további rizikót hordoz az információs társadalomban döntő jelentőségű szelektivitás problémája. Az egyén számára a hálózaton elérhető információk túlnyomó többsége ugyanis értéktelen, ömlesztett adat, és mindössze elenyésző hányaduk az értékes információ. A szelekció – ráadásul a minél gyorsabb szelekció – képessége pedig olyan új típusú, komplex tudásfajta, amelyben nem mindenki részesül, illetve nem mindenkit részesítenek. Pszichológusok már ismerik az „internitisz” nevű betegséget, amely azokat sújtja, akik a szelektálás tudását – saját hibájukból vagy szociális hátrányaik miatt – nélkülözni kénytelenek. Ők az információs társadalom „proletárjai”, akiknek szociális repertoárjából hiányzik az igazi érvényesülést lehetővé tévő, kifinomult tudás. Persze mindez azok fejfájása, akik már az ilyen típusú társadalmon belül élnek; súlyosabb dilemma ennél, hogy mi lesz a kimaradókkal, a kirekesztettekkel – hiszen nem vitás, hogy az emberiség nagyobbik hányada számára a hálózati polgárság még jó ideig elérhetetlen társadalmi státus marad. Ez pedig radikálisan rontja amúgy sem fényes felzárkózási esélyeiket. Nyitott kérdés tehát, hogy a globalizációnak ez a civilizációtörténeti fordulata növeli-e, avagy csökkenti a szociális egyenlőtlenségeket. Aligha vagyunk megveszekedett pesszimisták, ha azt állítjuk: több mint félfő, hogy inkább növeli. És talán mondani se kell, hogy az egyes nemzet-

társadalmakon belül, valamint a nemzetközi hierarchiában egyaránt fennáll ez a rizikó.

A globalizáció gazdasági aspektusa

Mint minden eddigi technikai-technológiai fejleménynek, a digitális kommunikációs forradalomnak is a gazdaság a legközvetlenebb haszonélvezője. Olyannyira, hogy a közbeszédben a globalizációt gyakran saját gazdasági aspektusával szokás azonosítani, mondván, hogy a globalizáció egyenlő a nemzeti keretből kitüremkedő, globálissá váló kapitalizmussal. Részint azért, mert a globális gazdasági folyamatokat belobbantó technikai-technológia forradalom „a kapitalizmus méhében” fogant, részint amiatt, mert ennek a termelési módnak, úgy tűnik, nincs rendszerszerű alternatívája. A tőke globális szabadsága mára immár valósággá vált, mozgását mindössze három immanens tényező korlátozza: a profitmegtérülés logikája, a befektetések politikai biztonsága és a tőkebefogadó adaptív képessége. Tőke oda áramlik, ahol a profit a legkecsegtetőbb, ahol politikai biztonságot élvez, s ahol az adaptációs készség és képesség összhangja megfelelő. Ahol ezek nem adóttak, onnan kivonul (már amennyiben egyáltalán ott volt), munkanélküliséget és akkumulációs vákuumot hagyva maga után. Ám legalább ennyire fontos jellemző az a tény is, hogy eközben a munkaerő mozgása szigorúan ezekhez a tőkeszempontokhoz kényszerül igazodni. Kendőzetlenebbül fogalmazva: a tőkéhez, áruhoz, pénzhez képest a munkaerő szabadságfoka mindenképp jóval alacsonyabb. Sőt, manapság a munkaerő szabad áramlásától (és az azt kísérő szociális népvándorlástól, a migrációtól) való félelem a fejlettebb országok első számú globális főbiája, s nagy talány, hogy vajon meddig lehet ezt a problematikát viszonylag békésen, intézményes keretek közt kezelni.

A gazdasági globalizáció megkülönböztető jegyeként – s egyben önvészélyes rizikófaktoraként – szokták még emlegetni az ún. *kaszinókapitalizmust*, azaz a pénztőke globális méretekben érvényesülő, spekulatív logikájának dominanciáját. (Aminek technikai előfeltételeit ugyancsak a kommunikációs forradalom teremtette meg.) A pénzügyi spekuláció persze mindig a kapitalizmus része volt, ám nehéz tagadni, hogy ily mértékben még soha nem rugaszkodott el a termelési folyamatoktól. Ez a tény aztán nem csupán a termelő- és a pénztőke viszonyát élezi ki, hanem a globális gazdasági-pénzügyi szisztéma egészét is roppant labilissá teszi, folyvást a globális krach fenyegetését lebegtetve az érdekeltek feje fölött.

Ehhez hozzájárul még az is, hogy a globális tőkekoncentráció eredményeként létrejövő monopoltörekvések kikezdi a kapitalizmus egyik fundamentális tartozékát, a piaci logikát. Ha egy adott területen hovatovább mindent egy-két cég fed le, ott legfeljebb imitálni lehet a piacot. Korántsem akadémikus hát a kétely: a szaporodó „egycég-

rendszerek” korában létezik-e még egyáltalán olyan, hogy szabad piac? S megnyugtató, a kapitalizmus önkorrekcióján alapuló válasz erre a kérdésre mindmáig nem ismeretes.

A globalizáció mint ideológia

A kapitalizmus sajátos paradoxona, hogy miközben belső fejlődési trendjei megkérdőjelezik a piacot, az ezredforduló kapitalizmusának legfőbb ideológiai üzenete éppenséggel mégis a verseny. Ha tetszik, új világvallás ez, aminek megalapozottsága állítólag emberi lényegünkben rejlik, mondván, hogy az ember mindig valamiféle szűkösség viszonyai között működik, ami vetélkedésre sarkallja. Bárhová születik is, valamiből valamilyen szempontból mindig úgy érzi, kevés van, s hogy neki vagy csoportjának valamiből mindig (sokkal) több kell. Ez az érzés mégsem azonosítható a többek által nevesített „mindenki harca mindenki ellen” keserű hobbes-i igazságával, mert a verseny – amelynek során valaki a neki járó többletet megszerezheti, elmentésben a létért folytatott „szabadfogású” küzdelemmel – semleges. Értsd: egyenlő esélyeket biztosít mindenkinek, és mechanizmusát tekintve konszenzuálisan szabályozott. A piac tehát vetélkedés ugyan, mégsem csatatér (noha szép számmal vannak „hősi halottai”). A globalizáció ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy a saját területén ma már mindenki mindenkivel versenyezhet, mi több, kell is versenyeznie, mert ahogy a reklám mondja: aki kimarad, az lemarad. Egyének, cégek, nemzetek, multinacionális társaságok mind-mind egyaránt versenyzők, és a pálya immár az egész világ. És ez így is lesz most már az idők végezetéig, mert az ideologikus ellenség „kifűjt”, s a globalizáció a bölcsőtől a koporsóig erre a versenyhelyzetre szocializál.

Magától adódik a szociológiai tamáskodás: ha így is lenne, vajon valóban semleges a verseny? Kik és milyen alapon alkotják meg a szabályait? Kik közt jön létre konszenzus? Valamint valóban egyenlők-e a versenyfeltételek? Magyarán: igaz-e, hogy a verseny (a piac) a gazdasági logikán túlmutató általános mérce?

De ha át is siklunk e világi problémák felett, mégis felmerül, hogy ez a globálissá terebélyesedő versenyvallás miképp egyeztethető össze a nyugati kultúra egyik lényegi spirituális elemével, a szereteten alapuló kereszténységgel? (Más kultúrák vallásairól ehelyütt épp csak említést téve.) Azt még ateistaként is tudjuk, hogy a Bibliában nincs a versenyvallásra vonatkozó utalás, amiből viszont az következik, hogy kultúránk skizofrén, tehát végképp figyelmen kívül hagyja saját spirituális alkotóelemeit. Egy betegség és a cinizmus között kell tehát választanunk, s bármelyik lehetőséggel kalkuláljunk is, túl sok optimizmussal egyik variáció sem kecsegtet.

A globalizáció szociális aspektusa

A kép komor. Sem a kommunikációs forradalom, sem a kétségtelen gazdasági növekedés, sem pedig a versenyképesség nem enyhítette, sokkal inkább fokozta az emberiség egyre diszfunkcionálisabbá váló szociális egyenlőtlenségeit. Társadalmilag nem egységesítették, hanem egymástól szakadékkal elválasztott részekre szabdalták tovább a Földet. A Human Development Report című kurrens ENSZ-kiadvány adatai szerint manapság naponta 34 ezer 5 éven aluli gyerek hal éhen; a Föld népességének leggazdagabb 20 százalékára jut a világ jövedelmének 82 százaléka, míg a legszegényebb 1/5-ére csupán az 1,2 százaléka. Másfél milliárd ember – a glóbusz lakosságának 1/4-e reménytelen szegénységben él, és számunkra különösen fontos adat, hogy a szegények száma Kelet-Európában és a FÁK országaiban nő a leggyorsabban. 1987/88-ban – igaz, még a régi statisztikák szerint – 4 millió volt a szegények száma, ma 120 millió (ami döbbenetes növekedés, mert ennyit azért nem csalhattak a hajdani statisztikák). E két régió összlakosságának 1/4-e számít szegénynek – a Világbank által megállapított 1 főre eső napi 4 dollár szegénységi küszöb szerint.

Ami pedig a jövőt illeti, a CIA egyik kutatóközpontja által nemrégiben közreadott világprognózis szociális előrejelzése az úgynevezett Dél országokban 2015-ig éhséggel, Afrika fokozódó leszakadásával, az egészségügyi problémák súlyosbodásával, járványokkal, ivóvízhiánnyal és persze jelentős népességnövekedéssel számol. (Nemzeti Hírszerző Tanács [NCI]: Globális tendenciák 2015-re. [2001. január]) Nem kell különösebb fantázia ahhoz, hogy elképzeljük: ezek az önmagukban is önpusztító trendek szerte a világon milyen szélsőséges politikai erőket erősíthetnek.

Ezeket a jelenbeli állapotokat és jövőbeli perspektívákat számba véve joggal kérni azt a híres francia gondolkodó, Derrida: „De mit mondjunk ma a zavartalan könnyedségről, amellyel valaki a kapitalizmus vagy a politikai és gazdasági liberalizmus győzelmét, a nyugati demokrácia mint az emberi kormányzás végpontja egyetemessé válását, az osztálykérdés végét zengi?... Mert ki kell kiáltani, éppen akkor, amikor némelyek nem átallanak egy végre önmagához mint az emberi történelem eszményéhez elért liberális demokrácia ideáljának nevében újevangelizálni, ki kell kiáltani, hogy az erőszak, az egyenlőtlenség, a kizárás, az éhség, azaz a gazdasági elnyomás soha nem érintett még ennyi emberi lényt a világ és az emberiség történelme folyamán. Ahelyett, hogy a liberális demokrácia és a kapitalista piac ideáljának eljövételét zengenénk a történelemvég eufóriájában, ahelyett, hogy az »ideológiák végét« és a nagy emancipáló beszélyek végét ünnepelnénk, soha ne veszítsük el szem elől azt a makroszkopikus evidenciát, ami számtalan egyedi szenvedésből áll össze: semmiféle haladás nem feledtetheti, hogy soha, abszolút számban soha még ennyi embert, asszonyt és gyereket nem tettek szolgává,

nem éhezettek és nem pusztítottak el a Földön.” (J. Derrida: Marx kísértetei. Jelenkor, 1995. 88., 95. o.)

A globalizáció mint ökológiai leépülés, avagy katasztrófa

És eddig még a globalizáció ötödik, legveszélyesebb aspektusáról, a napról napra, óráról órára érzékelhető, egyre inkább visszafordíthatatlanná váló ökológiai romlásról szó sem esett. Pedig a természet végleges elfogyasztása olyan tény, amely a már idézett CIA-prognózis szerint is hamarosan civilizációs ellehetetlenüléshez vezethet. Hasonlóképp vélekednek a brit védelmi minisztérium szakértői is, akik a globális felmelegedés súlyos természeti-gazdasági következményeinek folyamánként kirobbanó nemzetközi konfliktusokat, genetikai- és robothadviseléssel megívott háborúkat jósolnak az előttünk álló három évtizedre.

Úgy látszik azonban, hogy a fennálló gazdasági és hatalmi struktúrák haszonélvezői ezt az illúziótlan jövőképet rezignáltan veszik tudomásul. Úgy tesznek, mintha az emberiség – emberhez méltó – életésélyeinek elherdálása valamiféle végzetszerű, kivédhetetlen folyamat, nem pedig egy meghatározott társadalmi rendszer „ajándéka” lenne. Így aztán a „túléljük-e a globalizációt?” kérdése úgy is feltehető: túléljük-e a kapitalizmust? És ezt a dilemmát már csak azért sem lehet eléggé dramatizálni, mert a választ persze senki se tudja...

S reménykedni is (ha ugyan ez a megfelelő szó) csak abban reménykedhetünk, amit a jövőről gondolkodva Umberto Eco mondott: „Ami a legrosszabb, úgy istenigazából, az még odébb van.”